

ПРОБЛЕМИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ІЗ ЗАХОДУ

Сіскос ЕВАНГЕЛОС

Проаналізовано зміни в структурі ВВП і зовнішньої торгівлі України у 1990-2005 рр. Доведено, що необхідними передумовами для стійкого розвитку країни є вдосконалення економічного регулювання, відмова від моделі експортрозширюючого росту і перехід до економіки знань, яка базується на розвитку людського капіталу та охороні навколишнього середовища.

The changes in GDP structure and foreign trade of Ukraine in 1990–2005 are analysed. It is proved that necessary pre-conditions for steady development of country are perfection of the economic adjusting, rejection of pattern of export growth and transition to the economy of knowledge, that is based upon the development of human capital and environment guard.

Розвиток сучасного світу характеризується глибокими структурними перетвореннями національних економік в процесі формування глобального простору, що об'єднує всі країни в цілісне світове господарство. Це висуває перед наукою проблему пошуку нової парадигми соціально-економічного розвитку, яка забезпечить найефективніше використання матеріально-енергетичного, трудового та інтелектуального потенціалу планети в інтересах усього людства.

Науково-технічний прогрес суттєво підвищив продуктивність суспільної праці. Сукупний світовий валовий внутрішній продукт (ВВП) за останні півстоліття збільшився в п'ять разів, при зростанні чисельності населення Землі вдвічі, однак загальний поступовий розвиток світового господарства вирізнявся значною нерівномірністю, що призвело до поглиблення економічної нерівності держав, загострення глобальних проблем бідності.

Для України, яка глибоко інтегрована в світову економіку, особливо актуальними

стають пошуки шляхів переходу до стійкого розвитку, який забезпечував би стабільне економічне зростання, соціальний прогрес і захист навколишнього середовища.

СТРУКТУРА І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проголосивши в 1991 р. державну незалежність, Україна задекларувала прагнення створити соціально орієнтовану ринкову економіку і здійснити перехід до побудови демократичного постіндустріального технотронно-інформаційного суспільства. Будучи ракетно-космічною державою і володіючи розвиненою наукою, атомною енергетикою, авіабудівництвом, машинобудуванням та іншими передовими галузями промисловості, Україна входила до тридцяти найбільших індустріальних економік світу. Однак науково необґрунтовані, безсистемні і некомплексні економічні реформи, проведені в 1992–1999 рр.,

привели країну до межі національної катастрофи.

Один із провідних українських економістів О. Білорус зазначав: “Якщо за весь період Другої світової війни Україна втратила 40% свого економічного потенціалу, то за перші вісім років незалежності і трансформації – більше 70%”. Вихід з кризи і розвиток економіки країни може забезпечити тільки “мобілізаційна стратегія”, що базується на чіткій концепції національних інтересів з повним врахуванням дії факторів глобальної політичної, економічної і соціальної еволюції [1, 324].

Ринкові реформи в Україні супроводжувалися трансформацією індустріально-аграрної структури ВВП відповідно до домінуючої в глобальній економіці тенденції випереджаючого розвитку сфери нематеріального виробництва. Однак співвідношення часток сільського господарства, індустріального сектора і сфери послуг (у % до ВВП), що змінилося з 26:45:29 в 1990 р. у 11:34:55 у 2005 р., все ще далеке не лише від показників постіндустріальних країн – 2:27:71, але й від середньосвітових показників – 4:28:68 [2, 261; 3, 2].

Нестабільність економічного законодавства і непрозорість приватизації призвели до заміни планово-розподільної системи господарювання новими формами монополізації власності, надзвичайно високого рівня соціального розшарування суспільства і перерозподілу національного багатства на користь правлячої еліти. В умовах різкої зміни відносних цін на мобільні і немобільні товари податкові пільги та преференції надавались лише “вибраним” галузям і підприємствам. В кінці 1990-х рр. більше 27% населення України опинилось за межею бідності, володіючи душевим доходом не більше ніж 2 дол. США на день.

Реформи не створили бази для прискореної капіталізації та технологічної модернізації народного господарства. Гігантські суми з Державного бюджету до цих пір безконтрольно витрачаються на підтримку псевдобиткових галузей вугільної промисловості і сільського господарства. Це призвело до

стихійного зрушення економіки в бік експортоорієнтованих низькотехнологічних галузей, деградації внутрішнього ринку і масового відтоку активної та кваліфікованої робочої сили із сфери освіти, науки, охорони здоров'я і конверсійних підприємств оборонного комплексу в дрібну торгівлю, “човниковий” бізнес або еміграцію.

У промисловості й аграрному секторі виникли нові структурні диспропорції. Поряд зі швидким зростанням сфери послуг, в товарному виробництві більш, ніж удвічі зменшилась частка машин та обладнання, збільшилась частка галузей чорної металургії і хімічної промисловості. Особливо критичним виявився спад у сфері виробництва електроніки, станків з програмним управлінням, літаків, суден та іншої високотехнологічної продукції, хоча Україна не поступалась “локомотивам європейської економіки” – Німеччині і Франції за кількістю спеціалістів, зайнятих в науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських роботах.

В Україні, яка займає 0,45% території Землі, знаходиться 25% чорноземів планети, що дозволило країні стати другим в світі експортером соняшникової олії і ввійти до переліку шести провідних експортерів зерна. Однак зменшення оброблених площ супроводжувалось скороченням кормової бази тваринництва і птахівництва, тому завдання повного самозабезпечення країни продуктами харчування не було вирішено. Індекс виробництва продовольства (рівень 1989-91 = 100) зменшився в кінці 1990-х рр. до 52,3% [4, 280–281; 288–299; 310–311].

Проведена в Україні економічна політика об'єктивно призвела до формування стратегічної неефективної моделі експортрозширюючого зростання і безпрецедентного збільшення залежності держави від кон'юнктури світових ринків. Експортна квота досягла 55–60% ВВП, а структура внутрішнього товарообороту упродовж 1995–2005 рр. погіршилась. В експорті частка чорних металів збільшилась з 29,6% до 36,7%, частка оброблених товарів зменшилась з 18,9% до 12,9%, причому част-

ка високотехнологічних виробів в загальному обсязі експорту товарів знизилась до 3,4%.

Частка енергоносіїв в імпорті (33,1%) перевищує частку інвестиційних товарів (27,5%), а в імпорті промислового обладнання частка найновіших машин становить лише 10%, що сприяє зниженню конкурентоспроможності і консервації технологічного відставання України від постіндустріальних країн. У 2006 р. за індексом конкурентоспроможності Всесвітнього Економічного Форуму Україна посіла у списку із 125-ти країн лише 78-е місце [3, 2; 5, 299].

За індексом залучення інвестицій UNCTAD Україна займає 95-е місце серед 145 країн, оскільки високий рівень адміністративного втручання в економічні процеси, нестабіль-

ність законодавства, затягування та ускладнення бюрократичних процедур при відкритті підприємств, корупція, відсутність ефективних механізмів захисту прав власності негативно впливають на інвестиційний клімат.

За індексом захисту інвесторів Україна набагато поступається не тільки країнам Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР), але й своїм постсоціалістичним партнерам по Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС), крім Албанії (табл.1).

Дотепер більша частина доданої вартості в Україні складається на підприємствах третього (гірничо-металургійний комплекс, хімічна, легка і харчова промисловість) і, в меншій мірі, четвертого (атомна енергетика,

Таблиця 1

Захист інвесторів в країнах ОЕСР і постсоціалістичних країнах ЧЕС в 2005 р.

Група країн, країна	Індекс ¹ відкритості операцій з активами інвесторів	Індекс ¹ відповідальності дирекції перед інвесторами	Індекс ¹ судового захисту прав інвесторів	Індекс ² захисту активів і доходів інвесторів
Країни ОЕСР	6,3	5,0	6,6	6,0
10 країн-лідерів ³ у сфері захисту прав інвесторів				
Нова Зеландія	10	9	10	9,7
Сінгапур	10	9	9	9,3
Гонконг (Китай)	10	8	9	9,0
Малайзія	10	9	7	8,7
Ірландія	10	6	9	• 8,3
Канада	8	9	8	8,3
Ізраїль	7	9	9	8,3
США	7	9	9	8,3
Великобританія	10	7	7	8,0
ПАР	8	8	8	8,0
Постсоціалістичні країни ЧЕС				
Албанія	0	5	3	2,7
Азербайджан	4	1	8	4,3
Вірменія	5	2	8	5,0
Болгарія	10	1	7	6,0
Грузія	4	4	4	4,0
Молдавія	7	1	6	4,7
Росія	7	2	7	5,3
Румунія	9	5	4	6,0
Україна	1	3	7	3,7

Джерело. Doing Business. International Finance Corporation, 2006.

¹ За шкалою від 0 (найгірший показник) до 10 (найкращий показник).

² Середнє значення за трьома індексами.

³ Серед 175 найбільших економік світу.

ракетна техніка, машинобудування, літакобудування, приладобудування) технологічних укладів, тоді як основу постіндустріальних економік Європейського Союзу, США, Японії та інших розвинутих країн становлять підприємства п'ятого (інформаційно-комунікаційні системи) і шостого (нано- і біотехнології) технологічних укладів.

Україна знаходиться на сьомому місці у списку світових виробників чорних металів, причому 85% продукції експортується (у Японії, яка, займає друге місце, – тільки 30%). В структурі експорту частка готового прокату становить 52%, а частка чавуну, металолому, феросплавів – 48%, хоча в товарній структурі світової торгівлі чорними металами склалося співвідношення часток продажу кінцевої продукції до частки продажу сировини 75% : 25%. Основу української чорної металургії становить енергозатратне і екологічно проблемне мартенівське виробництво сталі (49% світового випуску) [6].

В таких умовах Україна постала перед необхідністю вирішення найскладнішого завдання – адаптації економіки до постійно зростаючих цін на газ і нафтопродукти. Нагадаємо, що аналогічне різке підвищення цін картелем ОПЕК (за шість місяців 1973–1974 рр. ціна за барель нафти виросла з 2,5 до 11 дол. США) призвело до гальмування світової економічної динаміки, спалаху інфляції та спровокувало дефіцит внутрішньоторгового балансу країн-імпортерів нафти. Для подолання цінового шоку навіть світовим економічним гігантам – країнам “Великої сімки” знадобилось від 8–12 (Японія, Німеччина, Франція) до 18–22 років (США, Великобританія, Італія, Канада), щоб досягти зниження інфляції до рівня 1972 р. і вийти на траєкторію стабільного зростання ВВП [4, 294–295; 7 515].

Розірвати коло економічно неефективної системи “експорт для експорту”, що є різновидом моделі “руйнівного зростання”, може лише перебудова економіки і модернізація виробничої бази з переходом на інноваційні екологічні технології.

Екологічна безпека в 1992 р. була визнана найважливішим пріоритетом світової спільноти на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро, визначивши стійкий розвиток (“sustainable

development”) як глобальний імператив та намітивши основні напрямки міжнародного співробітництва для досягнення гармонії між економічним розвитком і збереженням середовища існування. Стійкий розвиток повинен забезпечувати оптимальне використання наявних ресурсів економічного зростання для створення необхідного потоку сукупного доходу без загрози погіршення соціального, матеріального та екологічного базису існування майбутньої поколінь.

Вирішення проблеми антропогенного забруднення Землі потребує перегляду уявлень, що склалися, щодо принципів функціонування системи “людина-навколишнє середовище”, в тому числі й заміна традиційних вартісних критеріїв оцінки господарської діяльності комплексними еколого-економічними критеріями, причому, екологічна безпека виробництва будь-яких товарів повинна оцінюватись вище, ніж дохід, прибуток та інші “суто економічні” показники.

Більше 80% антропогенних викидів двоокису вуглецю (CO₂) виробляється в 22 країнах, причому Україна посідає 15 місце в світі за загальним обсягом викидів і 9-е – за інтенсивністю викидів на одиницю площі країни (табл.2). Україна займає 108-е місце серед 146 країн за індексом екологічного вимірювання Environmental Sustainability Index (ESI = 0, 447 у порівнянні з ESI = 0, 751 у лідера – екологічно безпечної Фінляндії).

Обов'язки сторін Конвенції ООН щодо зміни клімату зафіксовані в Протоколі Кіото, відповідно до яких найбільші індустріальні країни повинні впродовж 2008–2012 рр. зменшити щорічні сумарні викиди парникових газів на 5,2% порівняно з рівнем 1990 р. Центральним елементом механізмів Протоколу є надання економічним суб'єктам доступу до міжнародних фінансових ресурсів за рахунок продажу квот і сертифікатів на зменшені обсяги викидів.

В Україні у процесі трансформаційного спаду виробництва 1990–2000 рр. обсяги викидів CO₂ зменшилися на 84%, і країна може стати одним із найбільших продавців квот на викиди на світовому ринку, мінімальний обсяг якого оцінюється у розмірі 11,5 млрд. дол. США

Таблиця 2

Країни – найбільші виробники антропогенних викидів двоокису вуглецю

Країна ¹ , регіон	Викиди двоокису вуглецю					
	1990			2000		
	Е, млн. т	Е РС, т/чол.	І А, т/кв.км	Е, млн. т	Е РС, т/ чол.	І А, т/кв.км
Весь світ	16183	3,3	170	22995	3,8	172
США	4824	19,3	515	5602	19,9	598
Китай ³	2429	2Д	254	2825	2,3	295
Росія	1954	13,1	114	1435	9,9	84
Японія	1071	8,7	2833	1185	9,3	3134
Індія	675	0,8	205	1071	1,1	326
Німеччина	889	11,1	2491	786	10,0	2201
Великобританія	563	9,8	2299	568	9,5	2326
Канада	410	14,7	41	436	14,2	44
Італія	399	7,0	1325	428	7,4	1423
Південа Корея	241	5,6	2436	427	9,0	4313
Мексика	295	3,5	151	424	4,3	217
Саудівська Аравія	177	11,2	82	374	18,1	174
Франція	353	6,2	640	365	6,1	659
Австралія	266	15,6	34	345	18,0	45
Україна	631	12,1	1045	343	6,9	568
ПАР	291	8,3	238	327	7,6	268
Іран	212	3,9	130	310	4,8	190
Бразилія	203	1,4	24	308	1,8	36
Польща	348	9Д	1076	301	7,8	954
Іспанія	212	5,5	418	283	7,2	560
Індонезія	165	0,9	87	270	1,3	142
Туреччина	144	2,6	186	222	3,4	286

Розраховано за джерелами: World Development Report 2000/2001; World Development Report 2005.

¹ Країни з кількістю викидів CO2 більше 200 млн. т в 2000 р.

² Е – загальна кількість викидів; Е РС – кількість викидів на душу населення; ІА – інтенсивність викидів (відношення кількості викидів до площі території країни).

³ З урахуванням Гонконгу, Макао, Тайваню

⁴ З урахуванням заморських територій.

в рік [9, 10]. Продаж прав на викиди в обмін на імпорт виробничого обладнання з розвинутих країн стає одним із актуальних завдань зовнішньої торгівлі, вирішення якого дозволить прискорити перехід економіки на енергозберігаючі і екологічно "чисті" технології та підвищити міжнародну конкурентоспроможність України.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – ОСНОВА СТИЙКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Україна, подолавши глибокий трансформаційний спад виробництва, у 2000–2004 рр. ввійшла до переліку двадцяти економік

світу, які найдинамічніше розвиваються [5, 295–296]. Збереження високих темпів зростання ВВП в умовах глобалізації та посилення конкуренції на світових ринках може бути забезпечене лише шляхом побудови соціально і екологічно орієнтованої економіки знань, основою якої є ефективне використання соціального (людського) капіталу.

Проблема переходу України до стійкого розвитку є надзвичайно складною, і на її вирішення може знадобитись не один десяток років. Тим не менше, стартові умови для такого переходу в Україні сприятливіші,

ніж були тридцять років тому в Ірландії чи Фінляндії, які наприкінці ХХ ст. потрапили до переліку світових лідерів за соціально-економічними та екологічними показниками стійкого розвитку.

Українська економіка, незважаючи на глибокий трансформаційний спад, зберегла достатній потенціал для відновлення швидкого зростання завдяки таким факторам, як високий рівень кваліфікації праці та низький рівень насиченості ринків споживчих товарів, продуктів харчування, житла, засобів транспорту і зв'язку.

Україна не тільки належить до семи країн з повним циклом виробництва ракетно-космічної техніки і літаків, а також володіє низкою унікальних інноваційних технологій (отримання особливо чистих рідкоземельних металів, надміцних матеріалів, штучних кристалів з заданими властивостями та ін.), але, що значно важливіше, володіє найціннішим – людським капіталом. Вона належить до тридцяти країн, які перші за рівнем загальної і професійної освіти. Наявність власних наукових шкіл, які отримали світове визнання (кібернетика, фізика твердого тіла, кріотехніка та ін.), та висококваліфікованих кадрів у сфері наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт дозволяє Україні не лише використовувати "ефект переливу" і "дифузю", але й перейти до ендогенного типу розвитку.

Для підвищення конкурентоспроможності й екологічності української економіки необхідно протягом найближчих 15–20 років щорічно інвестувати в інфраструктуру не менше 10 млрд. дол. США. Ці ресурси, без шкоди для соціальних програм, можуть бути отримані за рахунок створення ринку землі, введення прогресивного податку з доходів фізичних осіб і податку на нерухомість (на першому етапі – з особняків, дач і квартир вартістю більше 100 тис. дол. США), ліквідації пільг для забезпечених верств населення, продажу квот на викиди парникових газів тощо.

Крім того, залучення іноземних корпорацій у дольову участь в будівництві та експлуатації міжнародних транспортних та енерге-

тичних коридорів, модернізації аеропортів, морських і річкових портів дозволить Україні, що має найвищий коефіцієнт транзитності, ефективно використовувати своє вигідне географічне розміщення і значно збільшити обсяги експорту транзитних послуг.

Таким чином, перехід України до стійкого розвитку потребує розробки довготермінової науково обґрунтованої стратегії управління соціально-економічними процесами, спрямованої на створення ліберального та стабільного інституційного середовища, покращення інвестиційного клімату, підтримку наукових досліджень, інноваційних виробництв і венчурних компаній, стимулювання внутрішнього ринку та диверсифікацію експорту як необхідних передумов підвищення конкурентоспроможності і рівноправної інтеграції України в європейську і світову економіку.

Література

1. Білорус О. Г. *Глобальні економічні трансформації і міжнародна економічна безпека /Глобалізація і безпека розвитку: Монографія.* – К.: КНЕУ, 2001. – С. 313–414.
2. *World Development Report 2005. A Better Investment Climate for Everyone. A copublication of the World Bank and Oxford University Press. Oxford University Press, Inc. New York, 2004.*
3. *Ukraine at a Glance /A World Free of Poverty. Regions and Countries. The World Bank Group, 2006.*
4. *World Development Indicators 2000/2001. – The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank, Wash.D.C. – New York: Oxford University Press, 2002.*
5. *World Development Report 2006. Equity and Development. A copublication of the World Bank and Oxford University Press, Inc. New York, 2005.*
6. *International Iron and Steel Institute 2005 Yearbook.*
7. Макконнел К. Р., Брю С. Л. *Економікс: принципи, проблеми и политика: Пер.с англ. 11-го изд.* – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
8. Meadows D.H. *The Limits to Growth. University Books, New York, 1972.*
9. *World Development Report 1999/2000. Full Report. Oxford University Press, 2000.*